

Ю. Г. АНТИПКІН, З. А. ШКІРЯК-НИЖНИК, Н. Є. ГОРБАНЬ, Л. М. СЛОБОДЧЕНКО,
О. В. ЛАПІКУРА, І. В. СЛЕПАКУРОВА

РОДИНА – ВАГОМИЙ ЧИННИК ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПІДЛІТКА

ДУ «Інститут педіатрії, акушерства і гінекології імені академіка О. М. Лук'янової НАМН України»,
м. Київ, Україна

Мета: проаналізувати можливий зв'язок між матеріальним достатком, складом сім'ї, наявністю шкідливих звичок та психоемоційним станом підлітків із повних та неповних сімей.

Матеріали і методи. Відібрано 1075 комплектів анкет учасників («Анкета підлітка 15–18 років» та «Анкета матері підлітка 15–18 років»), серед яких при аналізі змінних були сформовані дві групи: I група склала 425 агресивних підлітків, II група – 439 неагресивних підлітків, 211 анкет не увійшли у дослідження, зважаючи на відсутність відповідей. При аналізі враховувалась різниця в розподілі між агресивною та неагресивною групами під впливом певних чинників.

Результати. Проаналізовано наявність зв'язку між сімейним добробутом та проявами агресивності для підлітків з різним складом сімей. Для підлітків з повних сімей і високим достатком розподіл між групами I та II практично не змінювався, зате у сім'ях із низьким достатком до агресивної групи потрапили 39,7 % підлітків, і, відповідно, 60,3 % – до неагресивної групи. Для підлітків, які проживають без батька, ситуація виявилася протилежною – розподіл між групами практично не змінювався для сімей з низьким достатком, зате у сім'ях із високим достатком агресивна група склала 55,3 %, і, відповідно, 44,7 % – неагресивна. Ще сильніше цей зв'язок був виражений у сім'ях, де підлітки проживають з вітчимою – у сім'ях із низьким достатком групи поділилися порівну, зате для сімей з високим достатком агресивна група склала 71,4 % проти 28,6 % в неагресивній групі, тобто була в 2,5 раза більша. Характеристика кількісного складу сім'ї виявила зростання відсотка підлітків в агресивній групі по мірі збільшення кількості осіб, які проживають разом із підлітком.

Висновки. Сімейні умови та рівень добробуту значною мірою впливають на життєвий шлях дитини. Батьки впливають на підлітка цілеспрямованим вихованням, яке зводиться до організації життя дитини в сім'ї, а також навчання міжособистісних відносин.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: підлітки; сім'я; рівень добробуту; психоемоційний стан; шкідливі звички.

Криза, що торкнулася всіх систем життєзабезпечення суспільства, безпосередньо вразила інститут сім'ї, який є одночасно найважливішим соціальним чинником, що визначає життєстійкість нації, суспільства і держави. Якщо в минулому сім'ю об'єднували формальні чинники (закони, традиції, громадська думка), то за сучасних умов формується новий тип сім'ї, єдність якої все більше залежить від взаєморозуміння її членів, любові, прихильності, взаємної участі та поваги [11, 16, 19, 20].

Сім'я для підлітка – це відправна точка, де він вчиться любити чи ненавидіти, відкривати нове або залишатися байдужим до того, що відбувається, сприймати навколишній світ як друга або ворога. Взаємини з батьками можуть мати позитивний чи негативний вплив, внаслідок чого підліток росте або відкритим, товариським, доброзичливим, або грубим, лицемірним, тривожним і брехливим [4, 5, 25].

Головною метою виховання підлітків є сприяння всебічному розвитку його особистості, яке

представляється не тільки у фізичній досконалості, а також у моральній та духовній чистоті. Саме ці почуття сприяють міцності сімейного вогнища. Важливу роль в благополуччі сучасної сім'ї відіграє матеріальний достаток, на який впливають такі чинники. По-перше, за умов соціально-економічних перетворень в країні сім'я змушена пристосовуватися до нових економічних умов. По-друге, за відсутності достатньої соціальної та економічної підтримки сім'я потребує посиленої державної політики в цьому напрямку. По-третє, існуюча система допомоги, пільг та компенсаційних виплат сім'ї показує, що їх роль у добробуті сім'ї невелика. Такі заходи не надають значної підтримки сім'ї з низьким матеріальним рівнем. Досягнення цієї мети в неповних сім'ях є досить складним, основні зусилля дорослого часто спрямовані на елементарне – прогудувати. Як наслідок, не вистачає ні часу, ні знань, ні можливостей для здійснення повноцінного розвитку підлітка.

Сучасна соціально-економічна ситуація спричиняє негативні процеси, які проявляються особ-

ливо яскраво в сімейних відносинах. Розлучення, сварки, з'ясування стосунків у сім'ях спотворюють умови ранньої соціалізації, виступають чинником ризику для виникнення асоціальної поведінки, особистісної деформації, спричиняють виникнення проблем у взаєминах підлітка з соціальним оточенням [10, 23, 27].

Мета дослідження: проаналізувати можливий зв'язок між матеріальним достатком, складом сім'ї, наявністю шкідливих звичок та психоемоційним станом підлітків із повних та неповних сімей.

Матеріали і методи. Інформаційною базою для проведення даного дослідження стала Міжнародна програма ELSPAC (European Longitudinal Study of Parenthood and Childhood – Європейське довгострокове спостереження за батьківством та дитинством), її український фрагмент «Сім'я і діти України». До даного дослідження були залучені підлітки, які самостійно визначали свій психоемоційний стан. Таким чином, були сформовані дві групи підлітків з проявами або без проявів агресії.

На першому етапі даного дослідження відібрано 1075 комплектів анкет учасників («Анкета під-

літка 15–18 років» та «Анкета матері підлітка 15–18 років»), серед яких при аналізі змінних були сформовані дві групи: I група склала 425 агресивних підлітків, II група – 439 неагресивних підлітків, 211 анкет не увійшли у дослідження, зважаючи на відсутність відповідей. При аналізі враховувалась різниця в розподілі між агресивною та неагресивною групами під впливом певних чинників.

Сім'ї, які брали участь у дослідженні, поділено таким чином: повні, де підлітки живуть з батьком і матір'ю; неповні, де підлітки живуть тільки з матір'ю; сім'ї, де підлітки живуть з вітчимою і матір'ю; сім'ї, у складі яких присутні інші члени (бабусі та дідусі, брати чи сестри).

Формування бази даних здійснювали за допомогою системи SPSS. Статистичну обробку зібраної інформації проводили з використанням статистичного пакета в середовищі Windows XP, програм Microsoft Office 2003, 2010, «IBM SPSS Statistics 20,0», «Microsoft Office Excel 2010».

Результати дослідження та їх обговорення. Оцінка рівня добробуту, як важливого чинника існування родини за умов сьогодення, очима українських підлітків мала такі характеристики (табл. 1).

Таблиця 1. Характеристика родинного добробуту відповідно до відповідей з «Анкети підлітка 15–18 років», n (%)

Який добробут Вашої родини порівняно з іншими родинами в Україні?	Частота	%
Не вистачає грошей на їжу	29	2,7
На їжу грошей досить, але не вистачає на одяг	155	14,4
Вистачає на їжу та одяг, але немає коштів на дрібну побутову техніку	209	19,4
Вистачає на дрібні покупки, але на значні придбання потрібно позичати гроші	258	24,0
Вистачає на все, тільки на квартиру та машину потрібно накопичувати кошти	191	17,8
Вистачає грошей майже на все	189	17,6
Відсутність відповідей	44	4,1
Всього	1075	100,0

Майже чверть опитаних підлітків оцінювала рівень родинного добробуту так: «Вистачає на дрібні покупки, але на значні придбання потрібно позичати гроші» (24,0 %). Кожен п'ятий опитаний відповів: «Вистачає на їжу та одяг, але немає коштів на дрібну побутову техніку» (19,4 %). З однаковим відсотком відзначені відповіді: «Вистачає на все, тільки на квартиру та машину потрібно накопичувати кошти» та «Вистачає грошей майже на все» (17,8 % та 17,6 % відповідно).

Для більш наочного та зручного відображення відповідей про добробут сім'ї їх згруповано відповідно до отриманого розподілу: перші три варіанти відповідей, котрі свідчать про більш низький рівень добробуту, та другі три варіанти відповідей, котрі свідчать про більш високий рівень добробуту.

При підрахунку результатів у сім'ях, де підлітки живуть з батьком і матір'ю, відібрано випадки, у яких в «Анкеті підлітка 15–18 років» був відзначений у складі сім'ї батько, не зазначений

вітчим, та були наявні змістовні відповіді на питання щодо добробуту сім'ї. Серед обстежених підлітків, котрі відзначали низький рівень добробуту, 60 (39,7 %) осіб склали агресивну групу, а 91 (60,3 %) – неагресивну, в той час, як високий рівень добробуту визначений в агресивній групі в 153 (47,1 %) осіб та неагресивній – у 172 (52,9 %) відповідно (рис. 1).

Під час аналізу вищенаведених даних простежується тенденція, що низький рівень добробуту в повних сім'ях асоціюється з відчутно меншим рівнем агресивності підлітків (проте зв'язок не має істотної сили та не відрізняється високою значущістю). Однак у літературі спостерігають протилежні висновки [18, 23].

У неповних сім'ях, де підлітки живуть тільки з матір'ю, для підрахунку відібрано випадки, в яких у «Анкеті підлітка 15–18 років» у складі сім'ї не були відзначені батько, ні вітчимою, та були наявні змістовні відповіді на питання щодо добробуту сім'ї.

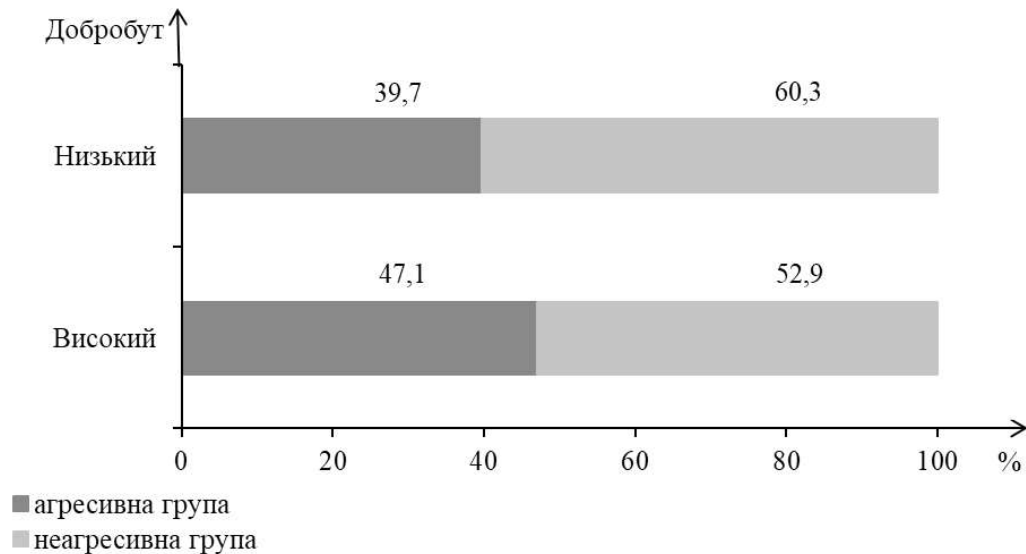

Рис. 1. Розподіл підлітків за групами відповідно до рівня добробуту в повних сім'ях за даними «Анкету підлітка 15–18 років», % (n=476).

Низький рівень добробуту в агресивній групі відзначали 47 (48,0 %) осіб, в неагресивній групі – 51 (52,0 %) особа; високий рівень добробуту – 52 (55,3 %) та 42 (44,7 %) особи відповідно.

Зв'язок не має істотної сили та не відрізняється високою значущістю, проте помітно, що високий рівень достатку в неповних сім'ях асоціюється з дещо вищим рівнем агресивності (рис. 2).

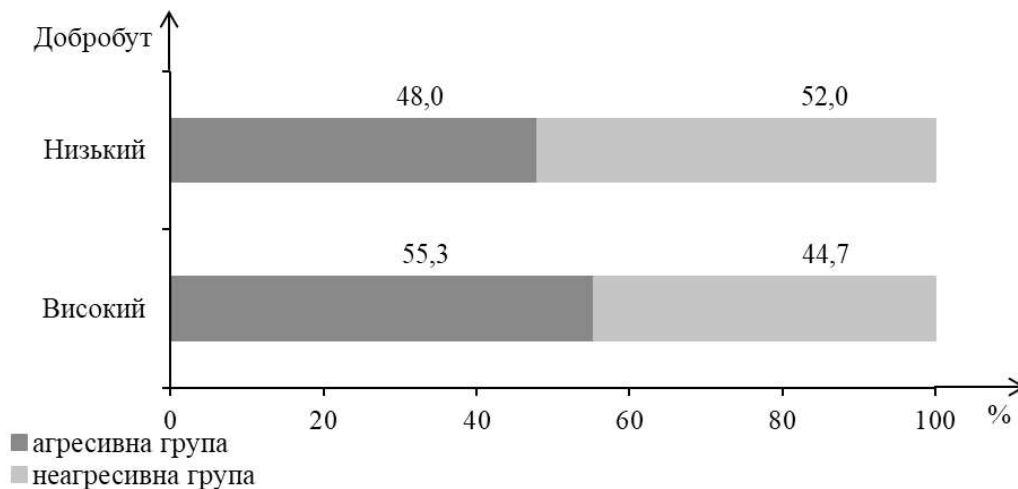

Рис. 2. Розподіл підлітків за групами відповідно до рівня добробуту в неповних сім'ях за даними «Анкету підлітка 15–18 років», % (n=192).

Більшість матерів підлітків у даному дослідженні була працюючими. Одинокі матері часто змушені більше працювати, проте, зазвичай, вони є фінансово вразливими. Працююча одинока матір не завжди може забезпечити достатній рівень добробуту в родині, що може негативно позначитись не тільки на здоров'ї дитини, але й на її поведінці. Тривалість часу, протягом якого матір фізично і емоційно доступна для своєї дитини для психологічного благополуччя та ефективності виховних зусиль, знижує ризик асоціальної поведінки підлітка, яка проявляється в його вчинках та може завдавати шкоду не тільки йому, а й оточуючим [1–3, 22, 26].

З «Анкету підлітка 15–18 років» окремо відібрано випадки, де підлітки проживають з вітчимою і матір'ю та де були наявні змістовні відповіді на питання щодо добробуту сім'ї. Зазначимо, що оцінку якості добробуту підліток визначав самостійно.

Низький рівень добробуту був розподілений навпіл між обстежуваними групами (26 (50,0 %) в агресивній групі та 26 (50,0 %) в групі неагресивних підлітків відповідно), в той час, як високий рівень добробуту визначався переважно в групі агресивних підлітків у 50 (71,4 %) осіб та при значенні в 20 (28,6 %) обстежених у групі неагресивних підлітків відповідно (рис. 3).

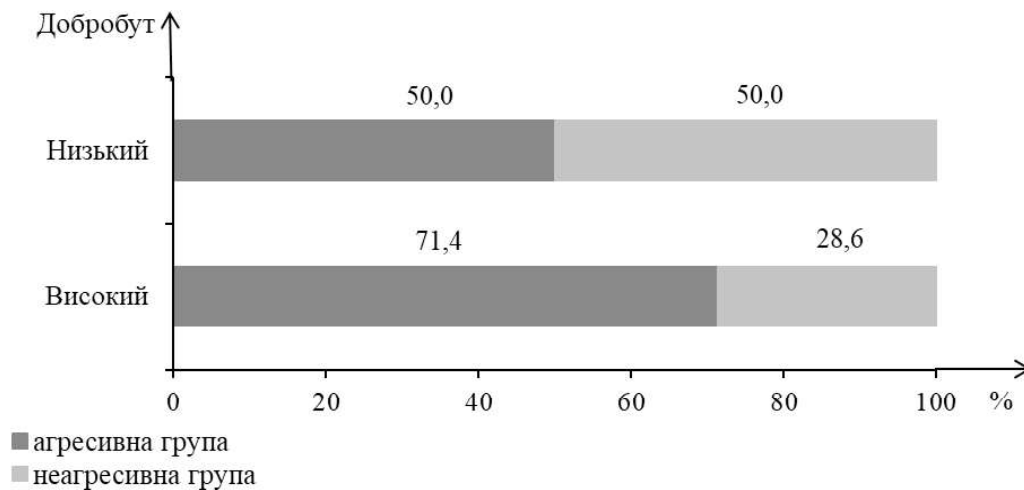

Рис. 3. Розподіл підлітків з сімей з вітчимом за групами відповідно до рівня добробуту сім'ї за даними «Анкету підлітка 15–18 років», % (n=122).

За результатами даного дослідження виявлено негативний вплив на прояви агресивності підлітка як за присутності вітчима, так і за відсутності батька в родині, в сім'ях із високим рівнем достатку, де агресивна група у 2,5 раза більша. Отже, існує взаємозв'язок між присутністю або відсутністю батька (вітчима) та поведінкою підлітка.

Структура цінностей підлітка відрізняється від структури цінностей батьків внаслідок зростання автономності підлітка та психологічних особливостей підліткового віку [12].

Зазначимо, що за оцінками матерів зв'язок між сімейним достатком та психоемоційним станом підлітків вкрай слабкий, розподіл відповідей змінюється незначно, тому були використані оцінки самих підлітків.

Отримані результати мають відмінний характер: у підлітків, котрі проживають з батьком, відчутно слабша агресивність для сімей з низьким рівнем достатку; для більш забезпечених сімей розподіл між агресивною та неагресивною групами відповідає загальному для досліджуваної когорти. У підлітків, котрі проживають без батька, розподіл між агресивною та неагресивною групами близький до загального для мало-забезпечених сімей, а у сім'ях із достатком вище середнього агресивна група дещо більша. Такий зв'язок також спостерігали для сімей з вітчимом, але він виражений сильніше, і, на відміну від перших двох типів сімей, має задовільну силу зв'язку і високу значущість.

У рамках даного дослідження розглянуто зв'язок між психоемоційним станом підлітка та присутністю у складі сім'ї інших членів – бабусь, дідусів, братів чи сестер. Для визначення зв'язку показника присутності у складі сім'ї бабусі відібрано випадки, у яких в «Анкету підлітка 15–18 років» були наявні змістовні відповіді на питання щодо проявів агресії.

В агресивній групі таких дітей було 63 (43,2 %), у неагресивній – 83 (56,8 %) особи. Чинник присутності бабусі показує слабкий позитивний вплив на прояви агресивності. Щодо дідусів, чинник присутності дідуся показує вкрай слабкий негативний вплив на прояви агресивності, проте його сила та значущість надто незначні для подальшого розгляду (в агресивній групі таких дітей було 33 (53,2 %), в неагресивній – 29 (46,8 %) обстежених).

Окремо відібрано випадки та визначено зв'язок між психоемоційним станом підлітка та присутністю у складі сім'ї братів чи сестер. В агресивній групі таких дітей було 213 (53,0 %), в неагресивній – 189 (47,0 %) осіб. Чинник присутності братів чи сестер показує негативний вплив на прояви агресивності, і, незважаючи на невисоку силу, він є статистично значущим. Зауважимо, що кількість братів чи сестер не має помітного впливу на психоемоційний стан підлітка.

У рамках дослідження нами обчислено кореляцію між психоемоційним станом підлітка та кількісним складом сім'ї, що візуалізовано на рисунку для підлітків з агресивною групою (рис. 4).

Можна зробити висновок, що найменший рівень агресивності характерний для сімей, де разом із підлітком проживає чотири особи (48,1 %). Тому для більш наочного представлення результатів аналізу підлітки були поділені на дві групи – сім'ї, чий кількісний склад не перевищує п'ять осіб, включно з підлітком, та сім'ї, чий кількісний склад перевищує п'ять осіб, включно з підлітком (табл. 2).

Відзначено помітне зростання відсотка підлітків (62,8 %) в агресивній групі по мірі збільшення кількості осіб, які проживають разом із підлітком.

Отже, кількісний склад сім'ї, що перевищує п'ять осіб, включно з підлітком, пов'язаний з більш високим рівнем агресивності. На жаль, виявлена залежність не вирізняється високою силою та

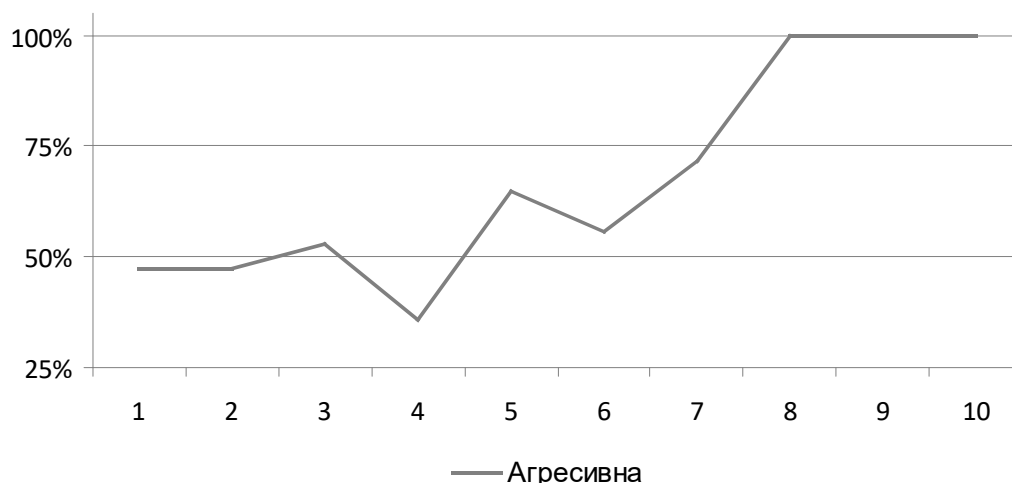

Рис. 4. Динаміка проявів агресивності підлітка залежно від кількості осіб, які проживають разом з підлітком, % (n=409).

Таблиця 2. Розподіл підлітків за групами залежно від кількісного складу сім'ї за даними «Анкету підлітка 15–18 років», абс. ч. (%)

Кількісний склад сім'ї	Кількість дітей у групах		р	Оцінка сили взаємозв'язку між чинником та групами
	агресивна (n=409)	неагресивна (n=428)		
5 осіб і менше	382 (48,1)	412 (51,9)	0,061	0,065 (неістотна)
Більше 5 осіб	27 (62,8)	16 (37,2)		

значущістю – вочевидь, через невисоку кількість сімей, чий кількісний склад перевищує п'ять осіб [24].

Питання щодо наявності шкідливих звичок у батьків чи інших членів родини є актуальним, тому в даному дослідженні вивчено вплив шкідливих звичок родини на психоемоційний стан підлітка [8, 13, 14, 17, 24].

Так, сучасна ситуація з алкоголізацією складається таким чином, що вживання алкогольних напоїв надзвичайно сильно впливає на формування девіантної та делінквентної поведінки підлітків. Алкоголізм у підлітка формується під впливом сім'ї або друзів чи знайомих. З одного боку, за наявності проблем у сім'ї дитина потрапляє в несприятливе соціальне середовище і долучається до алкоголю як до засобу вирішення своїх проблем. З іншого боку, при пиячущих батьках (або одному з них) підліток часто на підсвідомому рівні сприймає це як норму: відзначати свята з алкоголем, випивати на вихідні дні, вживати «трохи алкоголю» після важкого дня або коли поганий чи гарний настрій. Таким чином, алкоголізм в сім'ї це один із незаперечних показників девіантності в період первинної соціалізації підлітка [6, 7].

У рамках даного дослідження простежено зв'язок між психоемоційним станом підлітків та проблемами у стосунках із батьками через вживання алкоголю. Для цього були відібрані випадки, у яких в «Анкеті підлітка 15–18 років» були

наявні змістовні відповіді на питання «Як часто з Вами траплялося нижчеперелічене впродовж останнього року через вживання алкоголю – серйозні проблеми з батьками?». Відповіді підлітків для наочності результатів були згруповані таким чином: «0 разів» та «один раз і більше».

Розподіл підлітків у групах залежно від наявності проблем у стосунках із батьками через вживання алкоголю за даними «Анкету підлітка 15–18 років» виявився таким: кількість підлітків, які вживали алкоголь, в агресивній групі склала 82 (67,2 %) особи, в неагресивній – 40 (32,8 %) осіб; там, де підлітки не вживали алкоголь, їх було в агресивній групі – 311 (46,1 %) осіб, в неагресивній – 364 (53,9 %) (рис. 5).

Зазначимо, що чинник наявності проблем у стосунках із батьками через вживання алкоголю має чітку асоціацію з підвищеним рівнем агресивності, яка характеризується максимальним рівнем статистичної значущості. Усі підлітки, котрі зазначили кількість випадків подібних проблем, більшу ніж у два рази, належать до агресивної групи.

Таким чином, на основі отриманих результатів можна зробити висновок, що підлітки, які вживають алкоголь, мають вищий рівень агресивності. Внаслідок цього виникають проблеми у поведінці таких дітей.

Порушення міжособистісних відносин батьків і дітей є однією з основних причин формування у

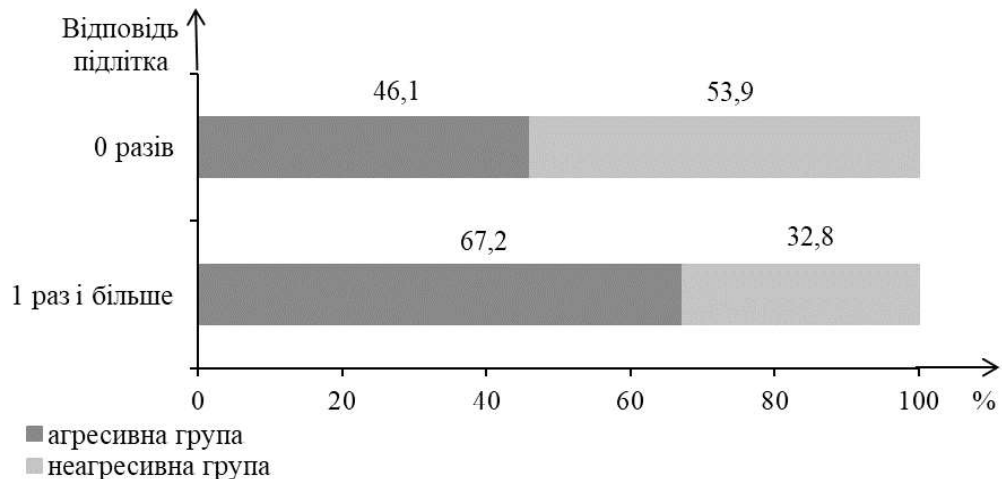

Рис. 5. Розподіл підлітків за групами залежно від наявності проблем у стосунках з батьками через вживання алкоголю підлітками за даними «Анкеті підлітка 15–18 років», % (n=797).

них алкоголізму і наркоманії. Психологами відзначено, що за десять років життя дитина з неблагополучної сім'ї встигає набути великий досвід асоціальної поведінки. Найчастіше це проявляється в усуненні від навчання, суспільної діяльності, підвищенні конфліктності, вживанні психоактивних речовин, участі в асоціальних групах, бродяжництві [6]. У таких дисфункціональних сім'ях члени сім'ї не приділяють уваги один одному, батьки погано ставляться до дітей або взагалі їх не помічають.

На жаль, не тільки алкоголь є болючою проблемою сьогодення. У сучасному світі наркоманія також є однією з багатьох поширених соціальних патологій, яка призводить до щорічних численних смертей в світі, кількість яких зростає. Головною причиною цікавості підлітків щодо наркоманії та наркотиків є досвід вживання наркотиків у сімейному оточенні, в іншій родині або колі друзів. У сім'ях, де відсутні родинні стосунки, створюються умови до ризикової поведінки підлітка [9, 15].

Отже, нами розглянуто наявність зв'язку між психоемоційним станом підлітків та проблемами у стосунках із батьками через вживання наркотиків. Для цього відібрано випадки, у яких в «Анкеті підлітка 15–18 років» були наявні змістовні відповіді на запитання «Внаслідок особистого вживання наркотиків як часто з Вами траплялося щось із нижчепереліченого впродовж останніх 12 місяців – серйозні проблеми з батьками?». Відповіді підлітків для наочності результатів були згруповані наступним чином: «0 разів» та «один раз і більше».

Розподіл підлітків у групах залежно від наявності проблем у стосунках із батьками через вживання наркотиків за даними «Анкеті підлітка 15–18 років» склався таким чином: там, де підлітки вживали наркотики, їх кількість в агресивній групі склала 5 (83,3 %) осіб, в неагресивній – 1 (16,7 %);

там, де вони не вживали наркотиків, в агресивній групі їх було 382 (49,1 %) особи, в неагресивній – 396 (50,9 %) відповідно.

Чинник наявності проблем у стосунках із батьками через вживання наркотиків пов'язаний з дуже високим рівнем агресивності. На жаль, цей зв'язок не відзначається високою силою та значущістю, вірогідно – внаслідок вкрай низької кількості підлітків, котрі відзначили факт особистого вживання наркотиків. Саме через це подальший аналіз цього питання не проводили.

Нами також проаналізовано зв'язок між шкідливими звичками старших братів чи сестер та психоемоційним станом підлітка. Для підрахунку кореляції між курінням старших братів чи сестер та рівнем агресивності підлітків були відібрані випадки, у яких в «Анкеті підлітка 15–18 років» наявні змістовні відповіді на питання щодо куріння старших братів чи сестер та проявів агресії у підлітка.

Підлітки, котрі відзначали куріння у старших братів чи сестер, частіше належали до агресивної групи – 104 (56,2 %) особи, ніж неагресивної – 81 (43,8 %). Проте сила і значущість взаємозв'язку між чинником та групами є доволі слабкими.

Також досліджено можливий зв'язок між вживанням алкоголю старшими братами чи сестрами та рівнем агресивності підлітків. Відібрано випадки, у яких в «Анкеті підлітка 15–18 років» були наявні змістовні відповіді на питання щодо вживання алкоголю старшими братами чи сестрами та проявів агресії у підлітка.

Підлітки, які відзначали вживання алкоголю старшими братами чи сестрами, також частіше потрапляли в агресивну групу – 142 (60,7 %) особи, ніж у неагресивну – 92 (39,3 %). Сила і значущість цього зв'язку є значимими.

Брати і сестри також мають не менший вплив на підлітка, ніж батьки. Третину свого життя під-

літки проводять з ними. Тому не дивно, що вони мають величезний вплив на його світогляд і поведінку в суспільстві, а у формуванні шкідливих звичок взагалі відіграють провідну роль. Вживання наркотиків, психоактивних речовин старшими братами і сестрами безпосередньо впливає на їх вживання молодшими братами та сестрами. Зміни особистості підлітка з'являються не відразу, а формуються поступово під впливом життєвих обставин у сім'ї та особливостей поведінки її членів, які мають шкідливі звички.

Проаналізовано можливий зв'язок між вживанням марихуани чи гашишу, транквілізаторів, екстазі та наркотиків старшими братами чи сестрами і рівнем агресивності підлітків. Для цього відібрані випадки, у яких в «Анкеті підлітка 15–18 років» були наявні змістовні відповіді на дані запитання.

Підлітки, котрі відзначали, що брати чи сестри вживали марихуану чи гашиш, частіше потрапляли в агресивну групу – 52,9 % осіб проти 47,1 % в неагресивній групі.

Однак, варто зазначити, що підлітки, брати чи сестри яких вживали транквілізатори, екстазі та інші наркотики, частіше потрапляли у неагресивну групу (60,0 % осіб проти 40,0 %; 53,3 % осіб проти 46,7 %; 56,2 % осіб проти 43,8 % відповідно). Сила і значимість цього зв'язку не є значущими.

Варто звернути увагу, що змістовний зв'язок простежується лише для звичних у наших умовах наркотиків – нікотину та алкоголю. Кількість випадків для інших шкідливих звичок надто мала, що призводить до недостатньої статистичної значущості виявлених зв'язків. Також можна припустити, що не всі підлітки зрозуміли зміст питання, оскільки кількісні характеристики відповідей на

них дещо розходяться з відповідями підлітків щодо складу сім'ї.

Висновки

Результати даного дослідження довели, що сімейні умови та рівень добробуту значною мірою визначають життєвий шлях дитини. Батьки впливають на підлітка цілеспрямованим вихованням, яке зводиться до організації життя дитини в сім'ї, а також навчання міжособистісних відносин. Умови виховання підлітків із неповних сімей та сімей, де члени сім'ї мають шкідливі звички, суттєво відрізняються від умов виховання в благополучних сім'ях. Такі особливості відображаються на психічному розвитку підлітка та впливають на формування самосвідомості. Звідси можуть виникати проблеми у поведінці підлітків, що характеризуються підвищенням агресивності та асоціальності.

Проведене дослідження дозволяє визначити перспективні напрямки подальшого руху за означеною проблемою. Зокрема, доцільним є виявлення параметрів у стосунках дітей і батьків, які впливають на суб'єктивну якість життя підлітка; вивчення взаємозв'язку задоволеністю життям і суб'єктивної якості життя підлітків із неповних сімей та сімей, де члени сім'ї мають шкідливі звички.

Перспективи подальших досліджень. Дослідження цієї когорти підлітків є надзвичайно важливими передусім тим, що виконуються на одній і тій же популяції дітей в процесі їх зростання, моніторинг охоплює ціле покоління, а аналіз зібраної багатогранної інформації дає можливість встановлення середовищних та психогігієнічних, поведінкових чинників, що мають вплив на формування здоров'я підлітка.

Список літератури

1. Агафонова Е. Б. Отношение матери к детям в неполных неблагополучных семьях / Е. Б. Агафонова, К. Л. Солоненко // *Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии*. – 2013. – № 30. – С. 172–176.
2. Акулина М. В. Особенности восприятия детско-родительских отношений у детей старшего дошкольного возраста в условиях развода в семье / М. В. Акулина, С. А. Терехина // *Психология и право*. – 2012. – № 2. – С. 1–14.
3. Алексеенко Т. В. Исследование жизненной удовлетворенности одиноких матерей / Т. В. Алексеенко, Ю. В. Судакова // *Наука России: Цели и задачи* : сб. науч. тр. по материалам науч.-практ. конф., 10 февраля 2017 г. – Екатеринбург, 2017. – Ч. 1. – С. 40–44.
4. Бекоева М. И. Институт родительства как психолого-педагогический феномен: материнское и отцовское воспитание / М. И. Бекоева, М. Ю. Хуриева // *Вестник Северо-Осетинского государственного университета имени Коста Левановича Хетагурова*. – 2014. – № 3. – С. 127–132.
5. Гусова А. Д. Психологические особенности современной семьи / А. Д. Гусова // *Азимут научных исследований*. – 2016. – Т. 5, № 5 (12). – С. 206–209.
6. Курицын А. В. Психологические особенности подростков, воспитывающихся в семьях, в которых родители страдают алкогольной зависимостью / А. В. Курицын // *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. – 2010. – № 11. – С. 340–344.
7. Курицын А. В. Формирование самоотношения подростков, родители которых страдают алкогольной зависимостью / А. В. Курицын // *Педагогика и психология образования*. – 2012. – Вып. 3. – С. 98–106.
8. Миннегалиев М. М. Неблагополучная семья как фактор возникновения девиантного поведения подростков / М. М. Миннегалиев // *Мир науки, культуры, образования*. – 2012. – № 3. – С. 110–112.
9. Москаленко В. Д. Зависимость: семейная болезнь / В. Д. Москаленко. – М. : ПЕРСЭ, 2004. – 336 с.
10. Пинаев П. В. Влияние семьи на формирование девиантности подростка / П. В. Пинаев, Д. Ю. Некрасов // *Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология*. – 2013. – № 1 (13). – С. 142–149.

11. Подольская Т. А. Влияние семейных отношений на развитие личности ребенка / Т. А. Подольская, А. Д. Гусова // Балтийский гуманитарный журнал. – 2016. – Т. 5, № 3 (16). – С. 158–160.
12. Савченко Т. Н. Исследование субъективного качества жизни и удовлетворенности жизнью подростков и родителей / Т. Н. Савченко, Г. М. Головина // Прикладная юридическая психология. – 2018. – № 4 (45). – С. 88–101.
13. Синимщикова Э. В. Семейное неблагополучие как фактор формирования девиантного поведения детей и подростков / Э. В. Синимщикова // Теория и практика общественного развития. – 2009. – № 2. – С. 83–92.
14. Соколова М. И. Качество жизни подростков из социально неблагополучных семей / М. И. Соколова, А. В. Суворова, И. А. Паренкова // Российский педиатрический журнал. – 2014. – № 3. – С. 41–44.
15. Таранова Е. И. Семья как фактор, влияющий на формирование аутоагрессивного, суицидального поведения в подростковом возрасте / Е. И. Таранова // Научные ведомости БелГУ. Серия «Медицина. Фармация». – 2011. – № 10 (105). – С. 44–50.
16. Товканець О. Взаємодія школи і сім'ї у профілактиці девіантної поведінки учнів [Електронний ресурс] / О. Товканець, Л. Лендєл // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – 2013. – Вип. 29. – С. 226–230. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2013_29_67.
17. Филатова О. В. Влияние неблагополучной семьи на ребенка / О. В. Филатова // Мир науки, культуры, образования. – 2014. – № 4 (47). – С. 166–169.
18. Хазова С. А. Особенности педагогической профилактики девиантного поведения подростков из семей с разным материальным положением / С. А. Хазова, А. В. Гитман // Вестник АГУ. – 2019. – № 3 (243). – С. 95–101.
19. Чеховська І. В. Державна сімейна політика в Україні: теорія та практика реалізації : монографія / І. В. Чеховська. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2013. – 736 с.
20. Abdullah M. Family role in deviant behaviour development of adolescents referring juvenile delinquency. A qualitative approach / M. Abdullah, N. Adzrieman Abd Rahman // Sci. Int. (Lahore). – 2015. – Vol. 28 (6). – P. 5189–5195.
21. Benson M. J. Family process and peer deviance influences on adolescent aggression: longitudinal effects across early and middle adolescence / M. J. Benson, C. Buehler // Child Dev. – 2012. – Vol. 83 (4). – P. 1213–1228.
22. Bianchi, S. M. Work and family research in the first decade of the 21st century / S. M. Bianchi, M. A. Milkie // Journal of Marriage and Family. – 2010. – Vol. 72 (3). – P. 705–725.
23. Briggs S. Family instability and children's social development / S. Briggs, E. Cantrell, E. Karberg // Child Trends. – 2019. – 10 p. URL : https://www.childtrends.org/wp-content/uploads/2019/08/r03brief_ChildTrends_Aug2019.pdf.
24. Demuth S. Family structure, family processes, and adolescent delinquency: the significance of parental absence versus parental gender / S. Demuth, S. L. Brown // J. Res. Crime Delinq. – 2004. – Vol. 41 (1). – P. 58–81.
25. Doherty E. E. The impact of adolescent deviance on marital trajectories / E. E. Doherty, K. M. Green, M. E. Ensminger // Deviant. Behav. – 2012. – Vol. 333. – P. 185–206.
26. Han W. J. Parental work schedules and adolescent risky behaviors / W. J. Han, D. P. Miller, J. Waldfogel // Dev. Psychol. – 2010. – Vol. 46 (5). – P. 1245–1267.
27. Prakash A. Deviance in adolescents: Causes and risk factors / A. Prakash, D. Rani, R. N. Jha // EC Psychology and Psychiatry. – 2020. – Vol. 9 (3). – P. 01–11.

References

1. Agafonova, Ye.B., & Solonenko, K.L. (2013). Otnosheniye materi k detyam v nepolnykh neblagopoluchnykh semyakh [The attitude of mother to children in incomplete dysfunctional families]. *Lichnost, semya i obshchestvo: voprosy pedagogiki i psikhologii – Personality, Family and Society: Questions of Pedagogy and Psychology*, 30, 172-176 [in Russian].
2. Akulina, M.V., & Terekhina, S.A. (2012). Osobennosti vospriyatiya detsko-roditelskikh otnosheniy u detey starshego doskolnogo vozrasta v usloviyakh razvoda v semye [Peculiarities of the perception of parent-child relations among older preschool children in conditions of divorce in the family]. *Psikhologiya i pravo – Psychology and Law*, 2, 1-14 [in Russian].
3. Alekseyenko, T.V., & Sudakova, Yu.V. (2017). Issledovaniye zhiznennoy udovletvorennosti odinokikh materey [Study of life satisfaction of single mothers]. *Nauka Rossii: tseli i zadachi: sb. nauch. tr. po materialam nauch.-prakt. konf. – Science of Russia: Goals and Objectives: Collection of Articles. Scientific Works based on Materials Scientific and Practical. Conf.* Yekaterinburg: L-Zhurnal, Ch. 1, 40-44 [in Russian].
4. Bekoyeva, M.I., & Khuriyeva, M.Yu. (2014). Institut roditelstva kak psikhologo-pedagogicheskiy fenomen: materinskoye i otsovskoye vospitaniye [Institute of parenting as a psychological and pedagogical phenomenon: maternal and paternal education]. *Vestnik Severo-Osetinskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Kosta Levanovicha Khetagurova – Bulletin of the North Ossetian State University named after Kosta Levanovich Khetagurov*, 3, 127-132 [in Russian].
5. Gusova, A.D. (2016). Psikhologicheskiye osobennosti sovremennoy semi [Psychological features of a modern family]. *Azimuth nauchnykh issledovaniy – Azimuth of Scientific Research*, 5, 5 (12), 206-209 [in Russian].
6. Kuritsyn, A.V. (2010). Psikhologicheskiye osobennosti podrostkov, vospityvayushchikhsya v semyakh, v kotorykh roditeli stradayut alkogolnoy zavisimostyu [Psychological characteristics of adolescents brought up in families in which parents suffer from alcohol dependence]. *Aktualnyye problemy gumanitarnykh i yestestvennykh nauk – Actual Problems of the Humanities and Natural Sciences*, 11, 340-344 [in Russian].
7. Kuritsyn, A.V. (2012). Formirovaniye samootnosheniya podrostkov, roditeli kotorykh stradayut alkogolnoy zavisimostyu [Formation of self-attitude of adolescents whose parents suffer from alcohol dependence]. *Pedagogika i psikhologiya obrazovaniya – Pedagogy and Psychology of Education*, 3, 98-106 [in Russian].
8. Minnegaliyev, M.M. (2012). Neblagopoluchnaya semya kak faktor vzniknoveniya deviantnogo povedeniya podrostkov [Dysfunctional family as a factor in the emergence of deviant behavior in adolescents]. *Mir nauki, kultury, obrazovaniya – World of Science, Culture, Education*, 3, 110-112 [in Russian].

9. Moskalenko, V.D. (2004). *Zavisimost: semeynaya bolezn [Addiction: family disease]*. Moscow: PERSE [in Russian].
10. Pinayev, P.V., & Nekrasov, D.Yu. (2013). Vliyaniye semi na formirovaniye deviantnosti podrostka [Influence of the family on the formation of a teenager's deviance]. *Vestnik Permskogo universiteta. Filosofiya. Psikhologiya. Sotsiologiya – Bulletin of Perm University. Philosophy. Psychology. Sociology*, 1 (13), 142-149 [in Russian].
11. Podolskaya, T.A., & Gusova, A.D. (2016). Vliyaniye semeynykh otnosheniy na razvitiye lichnosti rebenka [Influence of family relations on the development of a child's personality]. *Baltiyskiy gumanitarnyy zhurnal – Baltic Humanitarian Journal*, 5, 3 (16), 158-160 [in Russian].
12. Savchenko, T.N., & Golovina, G.M. (2018). Issledovaniye subyektivnogo kachestva zhizni i udovletvorennosti zhiznyu podrostkov i roditeley [Research of the subjective quality of life and satisfaction with the life of adolescents and parents]. *Prikladnaya yuridicheskaya psikhologiya – Applied Legal Psychology*, 4 (45), 88-101 [in Russian].
13. Sinimshchikova, E.V. (2009). Semeynoye neblagopoluchiye kak faktor formirovaniya deviantnogo povedeniya detey i podrostkov [Family trouble as a factor in the formation of deviant behavior in children and adolescents]. *Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya – Theory and Practice of Social Development*, 2, 83-92 [in Russian].
14. Sokolova, M.I., Suvorova, A.V., & Parenkova, I.A. (2014). Kachestvo zhizni podrostkov iz sotsialno neblagopoluchnykh semey [The quality of life of adolescents from socially disadvantaged families]. *Rossiyskiy pediatricheskiy zhurnal – Russian Pediatric Journal*, 3, 4144 [in Russian].
15. Taranova, Ye.I. (2011). Semya kak faktor, vliyayushchiy na formirovaniye autoagressivnogo, suitsidalnogo povedeniya v podrostkovom vozraste [Family as a factor influencing the formation of autoaggressive, suicidal behavior in adolescence]. *Nauchnyye vedomosti BelGU. Seriya: Meditsina. Farmatsiya – Scientific Bulletin of BelSU. Series: Medicine. Pharmacy*, 10 (105), 44-50 [in Russian].
16. Tovkanets, O., & Lendyel, L. (2013). Vzaiemodiya shkoly i simi u profilaktytsi deviantnoi povedinky uchniv [Interaction of school and family in the prevention of deviant behavior of students]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pedagogika. Sotsialna robota – Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social Work*, 29, 226-230 Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2013_29_67 [in Russian].
17. Filatova, O.V. (2014). Vliyaniye neblagopoluchnoy semi na rebenka [Influence of a dysfunctional family on a child]. *Mir nauki, kultury, obrazovaniya – World of Science, Culture, Education*, 4 (47), 166-169 [in Russian].
18. Khazova, S.A., & Gitman, A.V. (2019). Osobennosti pedagogicheskoy profilaktiki deviantnogo povedeniya podrostkov iz semey s raznym materialnym polozheniyem [Features of pedagogical prevention of deviant behavior of adolescents from families with different financial situation]. *Vestnik AGU – Bulletin of ASU*, 3 (243), 95-101 [in Ukrainian].
19. Chekhovska, I.V. (2013). *Derzhavna simeina polityka v Ukraini: teoriia ta praktyka realizatsii: monohrafiia [State family policy in Ukraine: theory and practice of implementation: monograph]*. Kamianets-Podilskyi: TOV 'Drukarnia 'Ruta' [in Ukrainian].
20. Abdullah, M., & Adzrieman Abd Rahman, N. (2015). Family role in deviant behaviour development of adolescents referring juvenile delinquency. A qualitative approach. *Sci. Int. (Lahore)*, 28 (6), 5189-5195.
21. Benson, M.J., & Buehler, C. (2012). Family process and peer deviance influences on adolescent aggression: longitudinal effects across early and middle adolescence. *Child Dev.*, 83 (4), 1213-1228.
22. Bianchi, S.M., & Milkie, M.A. (2010). Work and family research in the first decade of the 21st century. *Journal of Marriage and Family*, 72 (3), 705-725.
23. Briggs, S., Cantrell, E., & Karberg, E. (2019). Family instability and children's social development. *Child Trends*. Retrieved from: https://www.childtrends.org/wp-content/uploads/2019/08/r03brief_ChildTrends_Aug2019.pdf.
24. Demuth, S., & Brown, S.L. (2004). Family structure, family processes, and adolescent delinquency: the significance of parental absence versus parental gender. *J. Res. Crime Delinq.*, 41 (1), 58-81.
25. Doherty, E.E., Green, K.M., & Ensminger, M.E. (2012). The impact of adolescent deviance on marital trajectories. *Deviant Behav.*, 333, 185-206.
26. Han, W.J., Miller, D.P., & Waldfogel, J. (2010). Parental work schedules and adolescent risky behaviors. *Dev. Psychol.*, 46 (5), 1245-1267.
27. Prakash, A., Rani, D., & Jha, R.N. (2020). Deviance in adolescents: causes and risk factors. *EC Psychology and Psychiatry*, 9 (3), 01-11.

FAMILY IS A POWERFUL FACTOR OF INFLUENCE ON THE FORMATION OF PSYCHO-EMOTIONAL FORMATION OF ADOLESCENTS

Y. H. Antypkin, Z. A. Shkiriak-Nyzhnyk, N. Ye. Horban, L. M. Slobodchenko, O. V. Lapikura, I. V. Sliepakurova
Academician O. Lukyanova Institute of Pediatrics, Obstetrics and Gynecology, the National Academy of Medical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Purpose: to analyze the possible relationship between material well-being, family composition, the presence of bad habits and the psycho-emotional state of adolescents from complete and incomplete families.

Materials and Methods. 1075 sets of questionnaires of participants ("Questionnaire of the teenager of 15–18 years" and "Questionnaire of mother of the teenager of 15–18 years") were selected, among which at the analysis of variables two groups were formed – group I made 425 aggressive teenagers, group II made 439 non-aggressive teenagers, 211 questionnaires were not included in the study due to lack of answers. The analysis took into account the difference in the distribution between aggressive and non-aggressive groups under the influence of certain factors.

Results. The relationship between family well-being and aggression for adolescents with different family sizes was analyzed. For adolescents from full families and high wealth, the distribution between groups I and II did not change, but in low-income families, 39.7 % of adolescents fell into the aggressive group, and, accordingly, 60.3 % – into the non-aggressive group. For adolescents living without a father, the situation was the opposite – the distribution between groups did not change for low-income families, but in families with higher incomes, the aggressive group was 55.3 %, and, accordingly, 44.7 % – non-aggressive. This connection was even more pronounced in families where adolescents live with the stepfather – in low-income families the groups were divided equally, but for high-income families the aggressive group was 71.4 % against 28.6 % in the non-aggressive group, ie was 2.5 times larger. Characteristics of the number of families showed an increase in the percentage of adolescents in the aggressive group as the number of people living with the adolescent increased.

Conclusions. Thus, family conditions and well-being significantly affect a child's life path. Parents influence the adolescent by purposeful upbringing, which is reduced to the organization of the child's life in the family, as well as learning about interpersonal relationships.

KEY WORDS: **adolescents; family; well-being; psycho-emotional state; bad habits.**

Рукопис надійшов до редакції 21.07.2020 р.

Відомості про авторів:

Антипкін Юрій Геннадійович – академік НАМН України, доктор медичних наук, професор, директор ДУ «Інститут педіатрії, акушерства і гінекології імені академіка О. М. Лук'янової НАМН України»; тел.: +38(044) 483-17-05.

Шкіряк-Нижник Зореслава Антонівна – доктор медичних наук, головний науковий співробітник, професор ДУ «Інститут педіатрії, акушерства і гінекології імені академіка О. М. Лук'янової НАМН України»; тел.: +38(044) 483-17-05.

Горбань Наталія Євгенівна – кандидат медичних наук, завідувач відділення медичних та психосоціальних проблем здоров'я сім'ї ДУ «Інститут педіатрії, акушерства і гінекології імені академіка О. М. Лук'янової НАМН України»; тел.: +38(044) 483-17-05.

Слободченко Людмила Миколаївна – науковий співробітник відділення медичних та психосоціальних проблем здоров'я сім'ї ДУ «Інститут педіатрії, акушерства і гінекології імені академіка О. М. Лук'янової НАМН України»; тел.: +38(044) 483-17-05.

Лапікура Олесь Володимирович – науковий співробітник відділення медичних та психосоціальних проблем здоров'я сім'ї ДУ «Інститут педіатрії, акушерства і гінекології імені академіка О. М. Лук'янової НАМН України»; тел.: +38(044) 483-17-05.

Слепакурова Ірина Володимирівна – інженер відділення медичних та психосоціальних проблем здоров'я сім'ї ДУ «Інститут педіатрії, акушерства і гінекології імені академіка О. М. Лук'янової НАМН України»; тел.: +38(044) 483-17-05.